

İBNU'Ş- ŞİBL EL-BAĞDÂDÎ VE ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ

 Faruk KAZAN^a

Özet

Abbasî döneminde yaşamış olan İbnu'ş- Şibl el-Bağdâdî, pek fazla eser bırakmadığı halde onun hayatını ele alan kişiler üzerinde fazla tesirli olduğu anlaşılmıştır. Başta hikmet olmak üzere aşk, içki, medih, hiciv ve mersiye gibi birçok alanda şiir yazmıştır. Duygunun yoğun olduğu durumlarda bile bilgeliği elden bırakmamıştır. Ne var ki hem şairliği hem bilgeliği hak ettiği değeri bulamamış hayatını ele alan eser sayısı fazla olamamıştır. Kaynaklarda hayatı ile ilgili sınırlı veriler işlenmiş ve irdelenmiş, kayıp olan divanından geriye kalan şiirlerden de edebi kişiliği incelenmiştir.

İnceleme sonucunda içerik olarak felsefe, astronomi gibi fenni ilimlerin eğitimini alması nedeniyle hikmet temalı şiirleri daha çok yeğlediği saptanmış biçim olarak ise hadisteki kırâat ve semâ eğitimini alması nedeniyle de doğal, akıcı ve anlaşılır bir üsluba sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbnu'ş-Şibl el-Bağdâdî, Şâiru'l-'Asr, Arap edebiyatı, Arap şiiri, Arap şiirinde temalar

IBN AL- SHIBL AL-BAGHDADI AND HIS POSITION IN ARABIC LITERATURE

Abstract

Although Ibn Shibl al-Baghdadi, who lived in the Abbasid period, did not leave many works, it was observed that he was very influential on the people who dealt with his life. He wrote poetry in many fields such as wisdom, love, drink, praise, satire and elegy. Even when the emotion was intense, he did not leave his wisdom down. However, both his poetry and his wisdom could not find the value they deserved, the number of works dealing with his life could not be too many. His life, which is limited in the sources, has been examined and discussed, and his literary personality from the remaining poems of his lost diwan has been discussed and evaluated.

As a result of the examination, it was determined that he preferred the poems with the theme of wisdom more because he was educated in scientific sciences such as philosophy, medicine, astronomy, and it was determined that he had a natural, fluent and understandable style thanks to his education in hadith and literature.

^aDr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, fkazan21@hotmail.com

Makale Geliş Tarihi: 28.07.2021, Makale Kabul Tarihi: 20.09.2021

Keywords: Ibn al-Shibl al-Baghdadi, Poet of the century, Arabic literature, Arabic poetry, Themes in Arabic poetry

Giriş

XI. Yüzyılda yaşamış bir edibin, şairin ve bilgenin hayatını, şiirlerini ve bilgeliğini edebiyat alanına tanıtmak onun hakkında çalışmaların yapılmasına zemin hazırlamak amacıyla İbnu's-Şibl el-Bağdâdî'nin hayatı ve edebi kişiliği konu edinmiştir. Arap şairi ile ilgili malumatın akademik camiaya tanıtılması amaçlanmıştır. Bu çalışma İbnu's-Şibl el-Bağdâdî ve edebiyattaki yeri ile sınırlı tutulmuştur. Türkçe ve Arapça edebiyat alanında söz konusu şairle ilgili kaynak ve literatür taraması yapılmış Türkçede onunla alakalı herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Arapça literatüründe ise bazı çalışmalar yapıldığı saptanmıştır. Yapılan bu çalışmaların ilk olması hasebiyle sınırlı çalışmalar olduğu görülmüştür. Önceki çalışmalarda eksik kalan kısımlar bu çalışmada tamamlanmaya çalışılmıştır. İbnu's-Şibl el-Bağdâdî ile ilgili Türkçe yapılan ilk çalışma olması hasebiyle bu çalışmanın geliştirilmeye açık yönlerinin olabileceği düşünülmektedir.

A. HAYATI

Ne yazık ki biyografi kitaplarının İbnu's-Şibl el-Bağdâdî hakkında verdiği bilgiler beş altı satırı geçmemektedir. Bu anlamda şair ve bilge bir kişilik olan İbnu's-Şibl'in hak ettiği ilgiyi bulamadığı kanaatine ulaşılmıştır.

Adı ve Nisbeleri

Şairin adı bazı kaynaklarda Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah b. Ahmed b. Yusuf b. eş-Şibl b. Üsâme (Sifedî, 2000, s. 10; Zehebî, 1982, s. 430) olarak geçerken bazı kaynaklarda ise Hüseyin b. Abdullah (İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 333; İbn Fazlillah, 2010, s. 109; Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 1078) olarak geçmektedir. Diğer kaynaklarda Hüseyin babasının adı olarak geçtiğinden adının Muhammed olması daha olasıdır. Hatta kimisine göre adının Hüseyin olarak geçmesi yanlış bir bilgidir. (Sifedî, 2000, s. 10; Ziriklî, 2002, s. 100) Künyesi Ebu Ali (Sifedî, 2000, s. 10) olan İbnu's-Şibl'e lakap olarak felsefe, hikmet ve tababet vasfına vurgu için hakîm (Çelebi, t.y., s. 766) iyi bir edip ve şair olma vasfı sebebiyle asrın şairi manasında *şâiru'l-asr* denmiştir. (Zehebî, 1982, s. 430). Nisbeleri ise yaşadığı yere nispetle el-Harîmî, (İbn Fazlillah, 2010, s. 109) doğduğu ve vefat ettiği yere nispetle Bağdâdî (Sifedî, 2000, s. 10; İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 333; Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 1078) ve atalarına nispetle Sâmî ile Şiblî (Zehebî, 1982, s. 430) denmiştir.

Doğumu ve vefatı

401/1010 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen İbnu's-Şibl yine Bağdat'ta 473/1080 yılında Muharrem ayının 20 günü olan cumartesiye pazara bağlayan gecede vefat etmiş ve pazar günü Bab-u harb mezarlığında defnedilmiştir (el-Kıftî, 1970, s. 270).

Eğitimi ve hocaları

Kaynakların verdiği bilgiye göre İbnu's-Şibl; Ebü'l-hasan b. el-Kale'î el-Kâtib Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin (513/1120) ve (Sıfedi, 2000, s. 136) Ebu'l-hasan Ahmed b. Ali b. Hasan b. Heysem el- Bağdâdî el-Bâdâ (el-Kıftî, 1970, s. 270) el-Bâzî (Sıfedi, 2000, s. 10) veya el-Beledî (İbn Cevzî, 1992, s. 213)'den (ö. 420/1029) garip hadislerin dersini almıştır. Hadis dersinde aldığı kıraât ve semâ eğitimi daha sonraları onun edipliği için zemin hazırlamıştır. Çünkü bu eğitim aynı zamanda öğrencinin diksiyon ve melodik örgülerin gelişimine yardımcı olmaktadır. Emir Ebu Muhammed el-Hüseyin b. İsa b. Muktedir Billah'tan hikayeleri (el-Kıftî, 1970, s. 270) öğrenmiştir. Tarih, felsefe, astronomi ve tıp eğitimini ise Süryani bir aileden gelen Ebu Nasr Yahya b. Cerîr et-Tikritî'den (ö. 472/1080) (Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 1078) almıştır.

Öğrencileri

Kaynaklarda tespit edilebildiği kadarıyla öğrencileri arasında öne çıkan isimler şunlardır: Ebu'l-hasan Ali b. Hasan el-Bâharzî (ö. 467/1075), (el-Bâharzî, 1930, ss. 83-84; el-Kıftî, 1970, s. 270) İbnü'l-Bendâr ve İbn Nakyâ olarak bilinen Abdülbaki b. Muhammed b. Hüseyin b. Davud (ö. 485/1093), (Sıfedi, 2000, s. 13) Şüc'â b. Fâris b. Hüseyin ez-Zühli (ö. 507/1113), (Zehebî, 1982, s. 430) Ebu Mansur Hibetullah b. Muhammed b. Abdülmelik b. en-Nekkâş el-Mütekkellim el-Bağdâdî (ö. 519/1125), (Sıfedi, 2000, s. 187) Ebü'l-Kâsım İsmail b. Ahmed b. Ömer b. Ebî'l-Eş'as es-Semerkanî (ö. 536/1142), Ebu S'ad Ahmed b. Muhammed b. Ali ez Zevzenî (ö. 536/1142), Ebü'l-Hasan Ali b. Hibetullah b. Abdüsselam el-Kâtib (ö. 539/1145), (Zehebî, 1982, s. 430; el-Kıftî, 1970, s. 270, 272) Muhammed b. Kâsım b. Muzaffer el-Kâdî (ö. 572/1177) Ebu's-sa'adât İbnü'l-'Atârî (ö.?) (el-Kıftî, 1970, s. 270) bunların çoğu da İbnu's-Şibl'den hadis ve edebiyat ilimlerini öğrenmişlerdir.

B. DÜŞÜNCEŞİ VE EDEBİYATTAKİ YERİ

Düşüncesi

Hayata bakış açısı tam bir bilge bakış açısıdır. Aşağıda verilen şiirlerde anlatıldığı gibi yeri, göğü, ikisindeki hayatı, varlığı, sorumluluğu, mutluluğu, hayat yolculuğundaki hedefi, varılması düşünülen yeri, hayatın sonu olan ölümün nasıl olacağı, ölümden sonraki yaşantıyı filozofça sorgulamıştır. Yapılan bu sorgulamalar bazılarının hoşuna gitmemiştir (İbn Cevzî, 1992, s. 214). Dünya nimetlerin kazanılmasına veya kaybedilmesine verilecek tepkinin nasıl olması gerektiğini bilgece belirtmiştir. Şiirlerinde akli ve hikmeti öncelediği görülen İbnu's-Şibl, hayatı sorgularken sorgulamada karşılaştığı çelişkileri ve tutarsızlıkları normal karşılamakta onları büyütüp hayata küsmemektedir. Hedonist bir yaklaşıma sapıp dünya nimetlerinin peşinden koşarak kendini heba etmek yerine elindeki kıymetini bilmekte, kaybolan nimetler yerine diğer bir deyişle gelip geçici olan maddi şeyler yerine daha kalıcı olan cevher konumundaki ruha değer vermektedir.

Bilge şair İbnu's-Şibl, ne filozoflar gibi şöhrat bulmuş ne de şairler gibi ünlü olabilmıştır. Örneğin kendisi gibi filozof ve şair olan Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyin b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî el-Mütenebbî (ö. 354/965) ile Ebü'l-Alâ' Ahmed b. Abdillâh b. Süleymân el-Maarî'den (ö. 449/1057) daha bilge ve şair olmasına rağmen onlar kadar hak ettiği ilgi ve ilginin sonucu tanınmayı bulamamıştır.

Mütenebbî ve Maarî'nin hem düşüncelerinde hem de dillerinde zorlamalar bulunmasına karşın aşağıda verilen şiirlerde görüleceği üzere İbnu'ş-Şibl'in ne düşüncesinde ne de dilinde zorlama yoktur. Buna rağmen İbnu'ş-Şibl onlar kadar şanslı olamamış ve şöhret bulamamıştır.

Edebiyattaki Yeri

Abbâsî dönemine ait şairlerden olan İbnu'ş-Şibl medih, hiciv, aşk ve hikmetle ilgili şiirler yazmıştır. Ancak genelde hayat tecrübesi ve felsefeyle ilgili şiirler yazmayı daha çok yeğlemiştir. Bu tercihi nedeniyle de ona bilge şair demek daha doğru olacaktır. Üslubuna gelince üslubu doğal, akıcı, anlaşılır olmasının yanı sıra güçlü kelime bağlarıyla bağlanmış söz dizinlerinden meydana gelmektedir. Bu gibi nedenlerden olsa gerek, şiirleri güzellikte zirve (Sıfêdî, 2000, s. 14; Zehebî, 1982, s. 430) sayılmıştır.

Medih Temalı Şiirleri

Musul'daki Ukaylî Kürt Emîri Mu'temidü'd-devle Kırvâş b. Mukalled'i (h. 441/1050) Melikü'l-Arab Nûrû'd-devle Ebü'l-Eaz (Egar) Dübeys b. Sadaka el-Mezyedî el-Esedî'nin (ö. 1135) yardımıyla Fatimî devleti hükümdarlarından el-Hâkim-Biemrillâh Ebû Alî el-Mansûr b. el-Azîz el-Muizz el-Ubeydî el-Fâtımî'ye (ö. 1021) bağlı Oğuz Türkmenleri ile giriştiği savaşta zaferle çıkması sonucu İbnu'ş-Şibl tarafından medhedilmeye değer bulunmuştur.

فَدَدَتْ قُبُورُهُمْ بِطُونَ الْأَنْسَرِ جُسُومِهِمْ زَهَتْ أَرْضُكَ عَنْ قُبُورِ
مِنْ هَذِهِ الدُّنْيَا بِكُلِّ مَظْفَرٍ مِنْ بَعْدِ مَا وَطَنُوا الْبِلَادَ وَظَفَرُوا
وَلَقُوا بِبَابِكَ سَطْوَةَ الْإِسْكَندَرِ فَصُّوا رِتَاجَ السَّيِّدِ عَنْ يَأْجُوجِهِ

Memleketin onların bedenlerine mezar olmayı kabul etmediğinden akbabaların karınları onlara mezar oldu.

Bu dünyada ayak bastıkları her yeri işgal edip zaferle onları yendikten sonra

Yecuclarına Çin seddinin kapılarını parçaladılar geldiler ama kapında İskender'in heybetiyle karşılaştılar (İbn Hallikân, 1994, s. 263; İbnü'l-İmâd, 1986, s. 490).

Görüldüğü üzere kendisi gibi şair olan ve galip gelen kralı iradeli ve güçlü Yunan asıllı Makedonyalı İskender'e (ö. M.Ö. 323) benzetmiş ve kralı methederken doğal olarak kralın düşmanlarını da hicvetmiştir.

Hiciv Temalı Şiileri

Bilge şair İbnu'ş-Şibl, aslında hicvi erdemli bir davranış olarak görmemektedir. Nitekim *kâmil* vezninden olan bir şiirinde şöyle der:

يَبُ بِطُفِّهِ يَسْتَلُّ نَارَهُ الْأُتْفُ بِخَصْمِكَ فَالْتَبِ
وَالْمَاءُ يَنْقُبُ فِي الْحِجَارَةِ أَمْضَى الْحَدِيدِ أَدَقُّهُ
يُطْفِئُ طَوِيلُ الْمَدْحِ نَارَهُ وَالْهَجْوُ بَيْتٌ مِنْهُ لَا
وَةَ فِي الْقَلِيلِ مِنَ الْمَرَارَةِ يَخْفَى الْكَثِيرُ مِنَ الْخَلَا

Hasmına incelik göster çünkü akıllı kişi inceliği ile hasmından intikamını alır.

En ince ve sıvri olan demir en keskini olandır. Su latiftir ama taşı deler.

Uzun övgüler hicvin bir beytinin ateşini söndüremez.

Bir şey aşırı tatlı veya az acı olunca görülmez (el-Kıftî, 1970, ss. 280-281).

Hicvi doğru bir söylem bulmadığı gibi medhi de gerçeklikten kopuk olduğu için faziletli bir davranış olarak görmemektedir. Başka bir ifade ile medih ve hicvi ifrat ve tefrit olarak görmekte ve iki durumu da akıl ve hikmetle bağdaştırmamaktadır. Ancak öğrencisi olan İbnü'l-Bendâr ve İbn Nakyâ olarak bilinen Abdülbaki b. Muhammed b. Hüseyin b. Davud kendisi hakkında ileri geri konuşunca onunla zorunlu bir şekilde atışmaya girer. Girdiği bu atışmada muhatabını hicveder ancak bu hicivde bile bilgeliğini elden bırakmaz ve hiciv temalı şiirlerini hikmetle bitirir. Aktarıldığına göre bir gün İbn Dehhân diye bilinen Ebü'l-hasan Ali b. Ahmed adında biri İbn Nakyâ'nın kendini öven fahr temalı *tavîl* vezinli şu şiirini İbnü's-Şibl'e okur:

وَمَا أَسْجَدَ لِلَّهِ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ
لَأَدَمَ إِلَّا أَنْ فِي نَسْلِهِ مِنِّي
وَلَوْ أَنَّ إِبْرَاهِيمَ دَرَى خَرَّ سَاجِدًا
لَأَدَمَ مِنْ قَبْلِ الْمَلَائِكَةِ مِنْ أَجْلِي
وَلَكِنْ أَنْسَى اللَّهُ عَنْهُ تَكْوِينِي
إِلَى أَنْ زَهَتْ أَنْوَارُ فَضْلِي عَلَى النَّسْلِ
فَيَا رَبِّ إِبْرَاهِيمَ لِمَ أَوْتِ فَضْلَهُ
وَلَا فَضْلَ مُوسَى وَالنَّبِيِّ عَلَى الرَّسْلِ
فَلِمَ لِي وَحْدِي أَلْفَ فِرْعَوْنَ فِي الْوَرَى
وَلِي أَلْفَ نَمْرُودٍ وَأَلْفَ أَبُو جَهْلٍ

Bütün melekler, sadece benim gibi birinin Âdemin soyundan olduğu için secde ettiler.

İblis (bunu) bilseydi meleklerden önce benim için secdeye kapanırdı.

Ancak onun (Âdem'in) oğullarına olan faziletimin ışıkları parlayıncaya kadar ona (İblis'e) varlığını Allah unutturdu.

Neden sadece benim dünyada bin Firavun, bin Nemrut ve bin Ebu cehil 'im var.

Ey İbrahim'in rabbi! İbrahim'in fazileti bana verilmedi. Musa'nın ve Peygamber'in diğer peygamberlere olan üstünlüğü de bana verilmedi (Sıfedi, 2000, s. 12).

Bunu duyan İbnü's-Şibl, *mütekârib* vezninden hiciv temalı bu şiiri serd eder ve ona iletmesini ister:

إِذَا مَا افْتَخَرْتَ فَلَا تَجْهَلْ
فَأَنْتَ قَدَارٌ تُبِيدُ الدُّبَابَ
بِشُؤْمِكَ أَهْبَطَهُ إِذْ عَصَا فَعَوْنُكَ فِي الظُّهْرِ مِنْ أَدَمِ
وَلَوْ كَانَ آدَمَ ذَا خُبْرَةٍ
أَبَاكَ وَشَلَاقَهُ وَالْعَصَا
إِذَا أَنْتَ أَوْطَنْتَهَا أَحْمَصَا
بِأَنَّكَ مِنْ نَسْلِهِ لِأَخْتَصَى

Kibirlendiğinde babanı, cinsel ilişkisini ve değneğini unutma!

Sen basıldığında kökü kurutulan sineklerin üzerine üşüştüğü pisliksin.

Senin Âdem'in sırtından olman uğursuzluk nedeniydi. İsyan edip Allah'ın onu cennetten kovmasına neden oldu.

Âdem senin onun neslinden olduğunu bilseydi kendini kısırlaştırırdı (Sıfedî, 2000, s. 13).

Bunu duyan İbn Nakyâ onun hakkında yakışsız şeyler söyler. Kendisine sen onun öğrencisi değil miydin? diye sorulunca: "Tabi ki ben onun yanında okumuş birisiyim yoksa benim bu ahmaklığım nereden geliyor olabilir?" biçiminde cevap verir. Bunu duyan İbnu'ş-Şibl *vâfir* vezninden şu şiirlerle cevap verir:

فَقُلْ مَا شِئْتُ إِنَّ الْحِلْمَ دَأْبِي وَشَأْنِي الْخَيْرُ إِنْ حَاوَلْتُ شَرًّا
فَأَنْتَ أَقْلُ أَنْ تُلْقَى بِدِمِّ مُجَاهَرَةً وَأَنْ تُغْتَابَ سِرًّا

İsteddiğini söyle yumuşak huyluluk benim karakterimdir. Her ne kadar kötülük yapmaya çalışsan da işim iyiliktir.

Sen açtıktan yerilmeye veya gıyabında gıybet edilmeye değmezsin (Sıfedî, 2000, s. 13).

İbn Nakyâ'a bunların iletilmesi neticesinde küplere biner ve İbnu'ş-Şibl'e ağza alınmadık sözler sarf eder. İbnu'ş-Şibl de *basîl* vezninden şu şiirle yanıt vererek atışmayı sonlandırır:

وَسِنَّةٌ فِيكَ لَمْ يَجْمَعَنَّ فِي بَشَرٍ كَذِبٌ وَكِبْرٌ وَبُخْلٌ أَنْتَ جَامِعُهُ
وَسِنَّةٌ فِيَّ لَمْ يُخْلَقَنَّ فِي مَلِكٍ حِلْمِي وَعِلْمِي وَإِفْضَالِي وَتَجْرِبَتِي
مَعَ اللَّجَاجِ وَشَرِّ الْحَقْدِ وَالْحَسَدِ وَحُسْنِ خُلُقِي وَبَسْطِي بِالنُّوَالِ يَدِي

İnsanda toplanamayan altı şey sende vardır.

Yalan, kibir, cimrilik, inat, nefretin kötülüğü ve kıskançlık

Bende de meleklerde yaratılmayan altı şey vardır:

Hoşgörü, ilim, erdem, deneyim, güzel ahlak ve cömertlik (Sıfedî, 2000, s. 13).

Hiciv ve medih birbirini doğuran karşıt iki olgu olduğundan son şiirinde görüldüğü üzere hicivle beraber medih de yer almıştır.

Mersiye Temalı Şiirleri

İbnu'ş-Şibl'in hikmet ve felsefe temalı şiirinden sonra ikinci sırada ünlünen şiiri Ahmet b. Abdullah b. Yusuf adında kardeşi için *hafif* vezninden yazdığı otuz dokuz beyitlik mersiyesidir. Bu mersiye de ün yapmış iki şaire göndermede bulunmayı ihmal etmeyerek yine hikmetle başlar:

مَا لِحَيٍّ مِنْ بَعْدِ مَيِّتٍ بَقَاءٌ غَايَةُ الْحُزْنِ وَالسُّرُورِ انْقِضَاءٌ
 وَسَلَّتْ عَنْ شَقِيقِهَا الْخُنْسَاءُ لَا لِيَبِيدَ بِأَرْيَدٍ مَاتَ حُزْنًا
 زُنُّ يُبْنَى مِنْ بَعْدِهِ وَالْبُكَاءُ مِثْلُ مَا فِي التَّرَابِ يُبْنَى فَالْح
 عُصَصًا لَا يُسِيغُهُ الْأَحْيَاءُ غَيْرَ أَنَّ الْأَمْوَاتَ زَالُوا وَأَبْقُوا

Hüzün ve sevincin sonu yok olmaktadır. Ölüden sonra hiçbir canlıya da kalıcılık yoktur.

(Bu gün) ne Erbed için üzüntüden ölen Lebid ne de kardeşinin yasını tutan Hansa var.

Topraktaki (ölü) gibi üzüntü de ağlama da çürüyüp gitmektedir.

Ne var ki ölüler gittiler ancak dirilere yutkunamadıkları düşümler bıraktılar (İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 335-337; Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 1084-1086).

Hikmet temalı beyitten geri kalır yanı olmayan otuz dokuz beyitlik bu mersiyesinde İbnu's-Şibl, tasa, keder, hüznün, elem ve bunların karşısı olan mutluluk ve sevincin de dâhil olduğu hiçbir şeyin kalıcı olmadığını her şeyin geçici olduğunu belirtir. Ölümlerin ardından yas tutanların da mutlaka bir gün öleceğini söyler. Mersiye şiirinde ünlü iki muhadram² şairinden örnek verir. Birincisi muallaka ile ünlü olan, yıldırım düşmesiyle ölen üvey kardeşi Erbed için söylediği mersiye sahibi ve İslâm şairi Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî'dir (ö. 40/660) (Nüveyrî, 2004, s. 38). İkincisi ise yine bir muhadram şairi, öz kardeşi Sahr'ın ölümü üzerine söylediği ve edebiyat tarihinde kendisine büyük şöhret kazandırdığı Araplar'ın en meşhur kadın şairi ve aynı zamanda sahâbî olan Ümmü Amr Tûmâdır bint Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd'dir (ö. 24/645) (İbn Kutaybe, 1958, s. 344-346).

Şiirin devamında İbnu's-Şibl hayatın zorluğundan, tehlikelerinden, musibetlerinden ve acımasızlığından bahseder. Bu durumdaki insanı yırtıcı hayvanların dişleri ve pençeleri arasındaki ava benzetir. İnsanı buna götürenin ise arzu, sağlık ve yiyecek olduğunu belirtir. İnsanoğlunun kısa ömürlü oluşunda onun arzu ve isteklerinin büyük rolü olduğuna inanır. İnsan onları gerçekleştirme peşinden koşarken ağa yakalanır, mutluluk yerini hüznü bırakır. Ona göre sağlığın bizzat kendisi de hastalığı çağırır ya da genel anlamda insanın dünyaya gelişi aynı zamanda onun ölüm nedenidir. Dahası ona göre insanı öldüren iki şey vardır: Yiyecek ve ilaç. Çünkü ona göre insan gıdanın peşinden koşarken ölüme yakalanır ve iyileşeyim diye içtiği ilaç onu öldürür. Bu da aslında doğanın bir kanunudur. Doğa, dün sana verdiği her şeyi yarın yine senden geri ister. Bu durum, anlaşılması zor gibi görünebilir. Bu anlamda kâinat insanlığa iyilik değil kötülük yapmıştır ne var ki insanoğlu ondan kendini koruyacak durumda ve güçte de değildir (İbn Ebî Usaybea', t.y., ss. 335-337; Yâkût el-Hamevî, 1993, ss. 1084-1086).

Karamsar bir tablo çizip kötümser olan İbnu's-Şibl'in bu düşüncesi Ma'arrî'nin hayat felsefesini anımsatır. Dünyayı kötü bulan İbnu's-Şibl, yine Maarri³ gibi insanı dünyaya getiren anne-babaları

¹ Câhiliye ve İslâm dönemlerinin her ikisinde yaşamış ve her iki dönemde eser veren şairlere verilen isim.

² Nitekim Ma'arrî, mezar taşına şunu yazdırmıştır: هَذَا مَا جَنَاهُ أَبِي عَلَيَّ وَمَا جَنَيْتُ عَلَى أَحَدٍ (Ben babamın günahıyım ve ben, babamın yaptığı günahı işlemedim.)

suçlamaktadır. Ona göre anne ve babalarımız şehvetlerine yenilmeseydi biz de var olmayacaktık, fakirlik, hastalık ve ölüm acısını çekmiyor olacaktık. Kısaca varlığımız, başımıza beladır (Yâkût el-Hamevî, 1993, ss. 1084-1086). Ancak onun bu itirazları geçici duygusal bir zamanda ve zeminde söylenmiş şatahat türünden kabul edilmelidir. Nitekim İbnu'ş-Şibl, hikmet temalı kasidesinde görüleceği üzere dünyanın bu çelişkilerini kaderin bir cilvesi olarak görmekte ve onlara gülüp geçmektedir. Kasidenin içeriğinin benzerliği nedeniyle hikmet temalı olan şiir, İbn Sînâ'ya (ö. 428/1037) (İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 333); mersiye temalı olan kasidesi de Ma'arrî'ye nispet etmiştir (Sıfedî, 2000, s. 10).

İbnu'ş-Şibl, kasidenin sonlarına doğru kardeşinin meziyetlerini anlatır. Ondan sonra hayatın bir tadının kalmadığını suyun bile zehre dönüştüğünü ifade eder. Samimi ve sıcak duygularını hikmetle sentezleyerek güzel benzetmelerle dile döker. Ölümün kaçınılmaz son olduğunu peygamberler dâhil hiç kimsenin muaf olmadığı fakir-zengin, cahil-bilge, soylu-sefil, herkesin bunu bir gün tadacağından bahseder. "İnsanlar geçmişte (belli bir zaman diliminde) dünyaya gelmişlerdir. Bazılarının başlangıcı bazılarının sonudur." şeklinde felsefi ve akli bir ilkeyle kasidesini bitirir (İbn Ebî Usaybea', t.y., ss. 335-337).

Aşk Temalı Şiirleri

İbnu'ş-Şibl'in mersiye temalı kasidesinde geçtiği üzere anne-babaları şehvet hislerine yenildikleri için karşı çıkmıştı. Bu düşüncesinde Maarî gibi tutarlı olup olmadığı yani evlenip evlenmediği bilinmemektedir. Evlilik durumuyla ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak buna rağmen aşk ve sevgili ile ilgili şiirleri terennüm etmiştir. Şiirlerinde bahsi geçen sevgilinin gerçek olup olmadığı hususu da muammadır. Âşık olduğu Safrâ adında bir cariyeye şu güzel sözleri sarf ettiği iddia edilir.

إِنْ كُنْتُ يَا صَفْرَاءَ شَرِطِي فِي الْهَوَى ... فَأَلْبَدُ حُلَّةَ حُسْنِهِ صَفْرَاءَ
لَوْلَا اصْفِرَارُ التَّيْبِ سَاعَةً سَبَّكَه ... فَضَلْتُ عَلَيْهِ الْفِضَّةَ الْبَيْضَاءَ

Ey safra! Sevginin koşuluysan, Ay'ın güzelliğinin süsü de sarılığdır.

Dökümü sırasında altının sarılığı olmasaydı, beyaz gümüş ona tercih edilecekti (el-Kıftî, el-Muhammedûn, 1970, s. 271).

Aşk temalı şiirlerin sayısı azdır. Muhtemelen aşkın irrasyonel özelliği nedeniyle aşka dair şiir yazmayı bilge kişiliğine yakıştırmamıştır. Ancak buna rağmen aşkla ilgili söyledikleri şiirler en ince ve en zarif aşk şiirleri arasında sayılmıştır (Mansûr, 2000, s. 376):

فَمَهْلًا بِنَا وَرَفَقًا بِنَا رَفَقًا لِيَكْفِيَكُمْ مَا فِيكُمْ مِنْ جَوَى تَلْقَى
وَلَا زُمْتُ مِنْهُ فِكَارًا وَلَا عِتْقًا وَحُرْمَةً وَجِدِي لَا سَلَوْتُ هَوَاكُمْ
وَأَهْجُرُهُ إِنْ لَمْ يَمُتْ بِكُمْ عَشَقًا سَأَزْجُرُ قَلْبًا رَامَ فِي الْحَبِّ سَلْوَةً
صَحِبْتُ الْهَوَى يَا صَاحِحَ حَتَّى أَلْفَنُهُ فَأُضَنِّاهُ لِي أَشْفَى وَأَفْنَاهُ لِي أَبْقَى

Sizde bulduğumuz aşk size (de) yetsin! Süre verin ve acıyın bize acıyın!

Aşkımin hürmetine yemin ederim ne sevginizden ayrılıp teselli bulurum ne de ayrılıp özgür olmayı hedeflerim.

Sevgide teselliyi amaçlayan kalbimi atarım. Aşkınızdan ölmez-se yine bırakırım.

Dostum! aşkla dost oluncaya kadar dostluk kurdum. Onun zayıflatması beni iyileştirir yok etmesi de beni var kılar (İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 338).

Hikmet Temalı Şiirleri

İbnu'ş-Şibl hayat tecrübelerini ve bilgilerini sentezlemiş duygudan çok akli önemsemiş bilge bir şairdir. Bilge olması hasebiyle dünyayı, varlığı, insanın dünyaya geliş amacını bir filozof edasıyla sorgulamıştır. Bu sorgulama nedeniyle de bazılarına göre yoldan çıkmış veya en azından akidesi bozulmuştur (İbn Cevzî, 1992, s. 214; İbn Fazlillah, 2010, s. 110). Aldığı felsefe eğitimi gereği yaptığı bazı eleştiriler nedeniyle düşüncesinin kimse tarafından bilinmemesi gerektiğini içeren şu kâmil bahrinden beyti serd etmiştir:

إِحْفَظْ لِسَانَكَ لَا تُبَيِّحْ بِثَلَاثَةٍ سِرِّ وَمَالٍ مَا اسْتَطَعْتَ وَمَذْهَبٍ
بِمَكْفَرٍ وَبِحَاسِدٍ وَمُكَدِّبٍ فَعَلَى الثَّلَاثَةِ تَبْتَلَى بِثَلَاثَةٍ

Dilini koru ve şu üç şeyden (kimseye) bahsetme: Sırrından, (elinden geldiğince) malından ve düşünce biçiminden (kimseye bahsetme)

Çünkü bu üç şey üzerine üç tip insan sana musallat olur: Tekfir eden, kıskanan ve yalanlayan (Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 1083).

Aşağıdaki şiiri hikmet ve felsefe temalı olduğu için İbn Sînâ'ya (ö. 428/1037) nispet edenler olmuştur (İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 333). Bu şiirin İbn Sînâ'ya nispet edilmesinin bir diğer nedeni ise künye, isim ve baba adının benzerliği olmalıdır. Nitekim daha önce geçtiği gibi bazı kaynaklarda İbnu'ş-Şibl'in adı Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh olarak geçmekteydi ve bu isim bilindiği gibi İbn Sînâ'nın tam adı olarak geçmektedir. Son harfine binaen Kasidetü'r-râiyye veya kasidenin ilk mısrasına binaen kasidet-ü "Birabbike eyyuhe'l-felekü'l-müddâru" olarak bilinen ve vâfir vezninden olan şiir, kimi kaynaklarda kırk dokuz (Yâkût el-Hamevî, 1993, ss. 1078-1081) kimi kaynaklarda ise elli (İbn Ebî Usaybea', t.y., ss. 333-335) beyit olarak geçmektedir.

بِرَبِّكَ أَيُّهَا الْفَلَكُ الْمُدَارُ أَقْصَدُ دَا الْمَسِيرِ أَمْ اضْطَرَارُ؟
فَفِي أَفْهَامِنَا مِنْكَ ابْتِهَارُ؟ مَدَارُكَ، قُلْ لَنَا فِي أَيِّ شَيْءٍ
سِوَى هَذَا الْفَضَاءِ، بِهِ تُدَارُ؟ وَفِيكَ نَرَى الْفَضَاءَ، وَهَلْ فَضَاءُ
مَعَ الْأَجْسَادِ يُدْرِكُهَا الْبَوَارُ؟ وَعِنْدَكَ تُرْفَعُ الْأَرْوَاحُ أَمْ هَلْ ...

Allah hakkı için söyle ey dönen felek! Bu süreç zorunlu mudur yoksa özgür irade sonucu mudur?

Yörünge nerededir? Zihinlerimizde kesinti oluşuyor.

Fezayı sende görüyoruz. Acaba bu fezanın ötesinde bu fezayı döndüren başka bir feza mı var?

Sadece ruhlar mı sana doğru yükselir, yoksa ruh ve beden ikisi de mi cehenneme girer? (Sıfede, 2000, s. 10; İbn Cevzî, 1992, s. 214).

Aldığı felsefe ve astronomi eğitimi gereği şiirine varlıkla ilgili sorularla başlamıştır. Göğü, gökteki yıldızları, yıldızların yörünge ve döngülerini soruyor, akledilebilir olup olmadıklarını sorguluyor. Bunların bir irade ile mi yoksa bir zorunluluk sonucu mu meydana geldiğini sorguluyor, ayrıca bunların belli bir hedefe sahip olup olmadıklarını irdeliyor. Âlemin niçin var olduğunu kötülüklerle dolu olan bu kâinatın ne tür bir faydaya sahip olduklarını da soruyor. İşlediği günah nedeniyle Hz. Âdem'e sitem ediyor. Çünkü ona göre dünyadaki günahların nedeni odur. Varlık nedenine ve insanın hem zorunlu olarak dünyaya getirilişine hem de sorumlu tutuluşuna hayret ediyor. Ancak bunun neticesinde dünyaya, kendisine ve var oluşuna kızmıyor, toplumdan kaçıp inzivaya çekilmiyor. Aksine dünyadaki bu çelişkilere gülüyor, dünya nimetlerinden fırsat varken yararlanılması gerektiğini düşünüyor ancak bir hedonist gibi sürekli haz ve nimet peşinden koşulması gerektiği düşüncesinde de değildir (İbn Ebî Usaybea', t.y., ss. 333-335; Yâkût el-Hamevî, 1993, ss. 1078-1081). Nitekim evi yanan ve buna üzülen resmi yazışmalar kâtibi Ebu s'ad el-'Alâ b. Hasan b. Veheb b. Mevsılayâ (ö. 497/1103) adında bir dostuna teselli için söylediği şu *basît* vezninden şiiri bilgecedir:

تَسَلَّ عَنْ كُلِّ شَيْءٍ بِالْحَيَاةِ فَقَدْ يَهُونُ بَعْدَ بَقَاءِ الْجَوْهَرِ الْعَرَضُ
يُعَوِّضُ اللَّهُ مَا لَمْ أَنْتَ مُثْلِفُهُ، وَمَا عَنِ النَّفْسِ، إِنَّ أَنْفَلْتَهَا، عَوِّضُ

Hayatta her şeyden teselli bul çünkü cevher(öz) kaldıktan sonra araz (ilinek, ilinti) sıradanlaşıyor.

Allah, telef ettiğin malın yerini doldurur; ancak telef edilen canın yerine bir şey geçemez (el-Kıftî, 1970, s. 281; İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 338).

Muhtemelen yanan bu ev, Muharrim'deki Dârülimâredir. İdare ve yönetim yeri olan bu saray, Tuğrul Bey tarafından 1056'da birçok ev ve dükkân yıkılarak genişletilmiş ve etrafı duvarlarla çevrilmiştir. 1058'de bilinmeyen bir nedenle yanan bu ev tekrar inşa edilmiş, daha sonra da Dârülmemleke ismiyle meşhur olmuştur (ed-Dûrî, 1991, s. 430).

İçki Temalı Şiirleri

İçki ile ilgili şiirlerin söylenmesi bir gelenek olduğundan veya bu günkü tabirle o günün şartlarında bir akım olduğundan İbnu's-Şibl de bu akımdan geri kalmamıştır. Yukarıda müellifin hayatı anlatılırken değinildiği gibi müellif; felsefe, astronomi ve tıbbi Süryani bir aileden okuduğundan onların etkisinde kalmıştır. Orada geçirdiği zamana nostaljik bir his duymakta ve bunu hayali olarak meyhaneye ve meyhanede kendisini karşılayan bayan hizmetçilere benzeterak anmaktadır: *Basît* vezninden söylenen içki temalı şiirin bir kısmı şu şekildedir:

وَقَدْ عَرَاهَا لِخَوْفِ الْمَرْجِ رَوْعَاتٍ دَارَتْ تَحْيَى فِقَابِنَا تَحِيَّتَهَا
 عَلَى مَقَابِلِهَا مِنْهَا شِعَاعَاتٍ مَدَّتْ أَشِعَّةُ بَرْقٍ مِنْ أَبَارِيقِهَا
 تَبِيرٌ وَفِي أَوْجِهِ النَّدْمَانِ بِشَارَاتٍ فَلَاحٌ مِنْ سَاقٍ سَاقِيهَا خَلَاجٌ مِنْ
 قَدْ وَقَعَ الصَّفْوُ سَطْرًا مِنْ فَوَاقِعِهَا لَا فَارَقَتْ شَارِبَ الرَّاحِ الْمَسْرَاتِ

(Bayan hizmetçi) bize sırayla hoş geldin dedi. Biz de selamla karşılık verdik ve içkinin saf olmama korkusu onu sardı.

İbriklerden şimşek gibi parıldılar ışıldılar onun yüzüne yansıdı.

Ayağındaki altından bilekler parıldarken dostların yüzünde mutluluklar belirdi.

Saflık bacakların yüzeyine bir satır kaydetmişti: İçkiyi içenden zevkler ayrılmaz (Yâkût el-Hamevî, 1993, s. 1081).

İbnu'ş-Şibl bunları söylediği için onu Ebû Nüvâs el-Hasen b. Hâni' b. Abdilevvel el-Hakemî (ö. 198/813) gibi mücün şairlerinden saymak doğru değildir. Çünkü o dönemde bu türden şiirler yazmak yaygın olduğundan o da kendini bu türden şiir yazmaktan alamamıştır. Ayrıca içkiyi betimlediği, bayan hizmetçileri tasvir ettiği ve eski bir Sümer şehri olan Kûsa'da geçirdiği güzel günlerini ve ona olan özlemine dile getirdiği bu on dört beyitlik şiirini de hikmet mesajlı beyitle sonlandırmaktadır:

وَلِلْسَعَادَةِ أَوْقَاتٌ مَيْسِرَةٌ تُعْطِي السُّرُورَ وَيَلْأَحْزَانَ أَوْقَاتٌ

Sevinci veren mutluluk zamanları vardır. Üzüntülerin de yine belirlenmiş vakitleri vardır (İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 340).

C. ESERLERİ

İbnu'ş-Şibl'in eserleri; divan ve bazı risalelerden oluşmaktadır. Çok fazla eser bırakan biri değildir ancak yazdığı şiirlerin tesiri çok büyük olmuştur.

a) Divanı: Yazdığı divanı maalesef günümüze kadar ulaşamamıştır. Ancak varlığı ve onun hakkında yapılan olumlu değerlendirmeler hemen hemen bütün ilgili kaynaklarda geçmektedir (el-Bâharzî, 1930, s. 83-84; İbn Ebî Usaybea', t.y., s. 333; Sifedî, 2000, s. 10; Yâkût el-Hamevî, M'ucemü'l-büldân, 1078; Zehebî, 1982, s. 430; Zirikî, 2002, s. 100). Divan ile ilgili ilk çalışmayı Hilmî Abdülfettâh el-Geylânî yapmıştır (Hilmî Abdülfettâh el-Geylânî, 1998, ss. 57-158). Bu çalışmada kısmen yapılan şiir derlemesi eksik olduğundan Abdürezzâk Huveyzî tarafından tahkik yerine tahrir edilerek İbnu'ş-Şibl'e ait şiirler tespit edilmiş ve eklenmiştir. Ekli haliyle kitap olarak basılmıştır (İbnu'ş-Şibl el-Bâğdâdî, 2016, s. 211). Ancak derlenen bu divan da eksiktir.

b) Risaleler: Bu risaleler de ne yazık ki günümüze kadar ulaşamamıştır.

Sonuç

İbnu'ş-Şibl el-Bâğdâdî XI. Yüzyılda yaşamış ve başta hikmet olmak üzere medih, hiciv, aşk, içki ve mersiye türünde hem biçem hem tema açısından değerli ve özgün şiirler yazmış hakîm bir şairdir.

Nitelikli şiirler yazmasına karşın divanı ve bazı risaleleri günümüze kadar ulaşamamıştır. Elimize ulaşanlar divandan seçmeler mahiyetindedir.

Bilge olması hasebiyle içerik açısından olgunluk problemi yaşamayan İbnu'ş-Şibl el-Bağdâdî iyi bir kıraât ve semâ' eğitimi alması sayesinde de şekilsel açıdan problem yaşamayarak biçim ve temayı yetkin bir şekilde birleştirebilmiş nadir şahsiyetlerden biri olmuştur. Böyle birinin az bilinmesi onun açısından bir talihsizliktir.

Kaybolan divanın bulunması veya şiirlerinin toplanıp tekrardan basılmasının hikmet ve şiiri bir arada görmek isteyenler için kıymetli bir araştırma alanı ve konusu olduğu düşünülmektedir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Çelebi, K. (t.y.). *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- ed-Dûrî, A. (1991). Bağdat. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat#1-genel-bakis> (08.07.2021).
- el-Bâharzî, E. A. b. H. (1930). *Dumyetü'l-kasr ve Asarat-u ehli'l-asr* (1. bs). Matba'at-u Muhammed Râğıp et-Tabbâh.
- el-Kıftî, E. C. A. b. Y. (1970). *El-Muhammedûn mine's-Şu'arâi ve eş'aruhum*. Paris Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi.
- Hilmî Abdülfettâh el-Geylânî. (1998). Mâ Vesale İleynâ min Şi'ir-i İbnu's-Şibl el-Bağdâdî. *Mecmeu'l-lüğati'l-arabiyye el-Ürdünî*, 54, 57-158.
- İbn Cevzî, E. A. b. A. b. M. (1992). *El-Muntazam fi târihi'l-mülûki ve'l-ümem* (1. bs). Dâru Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Ebî Usaybea', M. E. A. b. K. b. H. b. Y. es-sa'dî el-Hazrecî. (t.y.). *Uyûnü'l-enbâ fi Tabakâti'l-etibbâ*. Dar-u mektebeti'l-hayât.
- İbn Fazlillah, el-Ö., Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ. (2010). *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâliki'l-emsâr*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hallikân, E.-A. Ş. A. b. M. b. İ. b. E. B. el-Bermekî el-İrbilî. (1994). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. Dâr-u sadır.
- İbn Kutaybe. (1958). *Eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ'*. Dâr'ul-Me'ârif.
- İbnu's-Şibl el-Bâğdâdî. (2016). *Dîvân-u İbnu's-Şibl el-Bâğdâdî* (1. bs). Dâr-u Erûka.
- İbnü'l-İmâd, A. b. A. el-Hanbelî. (1986). *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. Dâru İbn Kesîr.
- Mansûr, L. (2000). İbnu's-Şibl el-Bağdâdî Hayatuhu ve Şi'ruhu. *er-Risâle*, 9, 357-385.
- Nüveyrî, E.-A. A. b. A. b. M. (2004). *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Sıfedeî, S. H. b. İ. (2000). *El-Vâfi bi'l-vefeyât*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Yâkût el-Hamevî, E. A. Ş. Y. b. A. (1993). *Mu'cemü'l-büldân ve Mu'cemü'l-üdebâ'* (1. bs). Dâru'l-ğarbi'l-islâmî.
- Zehebî, Ş. M. b. A. (1982). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Müessesetü'r-Risâle.
- Ziriklî, H. b. M. (2002). *El-A'lâm*. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.

